## ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA KASB TANLASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Pazliddinova Maftuna Sadriddin qizi**
Email:maftunapazliddinova531@gmail.com
Tel:+998993265101
https://doi.org/10.5281/zenodo.23278702

**Annotatsiya:** Ushbu tezisda ilk o'spirinlik davrida kasb tanlash muammosi, bu davrda o'spirinlar kasb tanlashiga ta'sir etuvchi motivlar va ijtimoiy psixologik omillar haqida so'z yuritiladi.

**Kalit so'zlar:** o'spirinlik, yosh xususiyatlari, kasb, motivlar, ichki motivatsiya, qobiliyat, ijtimoiy kutuvlar,

## SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CAREER CHOICE IN EARLY ADOLESCENCE

**Annotation:** This thesis addresses the issue of career choice in early adolescence, as well as the motives and socio-psychological factors influencing adolescents' career choices during this period.

**Keywords:** adolescence, age characteristics, profession, motives, internal motivation, abilities, social expectations

Ilk o'spirinlik (15–18 yosh) – shaxsiy o'z-o'zini anglash va kelajak maqsadlarini belgilashda muhim bosqich. Bu davrda yoshlar o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va ijtimoiy muhit talablari asosida kasb tanlashga kirishadilar. Kasb tanlash nafaqat shaxsiy qaror, balki ijtimoiy va psixologik omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Ilk o'spirinlik shaxs rivojlanishida o'ziga xos psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Bu yoshda o'spirinlar o'z-o'zini anglash, mustaqillikka intilish va ijtimoiy roldagi o'z o'rnini aniqlashga harakat qiladilar. Kognitiv rivojlanish ularga kasbiy yo'nalishlarni tahlil qilish imkonini bersa, emotsional barqarorlik va tengdoshlar ta'siri qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi [3]. O'zbekiston kontekstida o'spirinlar ko'pincha oilaviy an'analar va jamiyatning kasbiy stereotiplariga tayanadilar.

Kasblar odatda Jon Hollandning kasbiy tiplar nazariyasi asosida olti turga bo'linadi. Jon Hollandning kasbiy tiplar nazariyasi (RIASEC modeli) – bu shaxslarning kasbiy qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlarini kasblar bilan moslashtirishga yordam beradigan eng muhim psixologik modellardan biri hisoblanadi. Hollandning 1950-yillarda ishlab chiqilgan va keyinchalik takomillashtirilgan ushbu nazariyasi shaxslarning qiziqishlari, qadriyatlar va qobiliyatlarini kasbiy muhit bilan bog'laydi. U shaxslarning kasbiy tanlovlarini olti asosiy tipga ajratadi: **Realistik (R), Intellektual (I), Ijtimoiy (S), An'anaviy (C), Tashabbuskor (E) va Badiiy (A)**.[1] Ushbu tiplar o'zaro bog'liq bo'lib, odatda "geksagon modeli" sifatida tasvirlanadi, bu orqali shaxslarning dominant va ikkilamchi xususiyatlari aniqlanadi.

**1. Realistik (R) – "Amaliy qiluvchilar"**



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- **Xususiyatlari**: Realistik tipdagi shaxslar jismoniy faoliyatga, aniq va amaliy vazifalarga qiziqadilar. Ular qo'l mehnati, texnika, asbob-uskunalar bilan ishlashni afzal ko'radilar va muammolarni aniq, tizimli yechishga moyil bo'ladilar. Bu shaxslar odatda mustaqil, amaliy va tabiat bilan yaqin aloqada bo'lishni xohlashadi. Emotsional ifodadan ko'ra, natijaga yo'naltirilgan ishlar ularga mos keladi.
- **Mos keladigan kasblar**: Muhandis, mexanik, quruvchi, fermer, elektrotexnik, avtomobil ta'mirlovchisi, o'rmon xo'jaligi mutaxassisi.
- **Psixologik profil**: Bu shaxslar "ish bilan band" bo'lishni yaxshi ko'radilar va ijtimoiy o'zaro munosabatlardan ko'ra jismoniy faoliyatga e'tibor berishadi. Ular muammolarni konkret yechishga intiladilar va ko'pincha introvert xususiyatlarga ega.

**2. Intellektual (I) – "Tadqiqotchilar"**

- **Xususiyatlari**: Intellektual tipdagi shaxslar analitik, qiziquvchan va mustaqil fikrlovchilardir. Ular ilmiy tadqiqotlar, muammolarni chuqur o'rganish va yangi bilimlarni kashf etishga qiziqadilar. Bu shaxslar odatda kognitiv vazifalarga yo'naltirilgan va ijtimoiy o'zaro munosabatlardan ko'ra mustaqil ishlashni afzal ko'radilar.
- **Mos keladigan kasblar**: Biolog, kimyogar, fizik, dasturchi, matematik, arxeolog, ma'lumotlar tahlilchisi.
- **Psixologik profil**: Bu shaxslar muammolarni tahlil qilish va nazariy yondashuvlarni yaxshi ko'radilar. Ular ko'pincha introvert bo'lib, murakkab masalalarni mustaqil ravishda hal qilishga moyil.

**3. Ijtimoiy (S) – "Yordam beruvchilar"**

- **Xususiyatlari**: Ijtimoiy tipdagi shaxslar odamlar bilan muloqot qilish, ularga yordam berish va o'qitishni yaxshi ko'radilar. Ular hamdard, ochiq va ijtimoiy mas'uliyatli bo'lib, boshqalarga foyda keltirishga intiladilar. Bu shaxslar odatda ekstravert va emotsional jihatdan sezgir.
- **Mos keladigan kasblar**: O'qituvchi, shifokor, psixolog, ijtimoiy xodim, hamshira, maslahatchi.
- **Psixologik profil**: Ijtimoiy shaxslar muloqot va hamkorlikka asoslangan muhitda muvaffaqiyatli bo'ladilar. Ular odamlarning muammolarini hal qilishdan mamnuniyat topadilar va guruh ishlariga moslashuvchan.

**4. An'anaviy (C) – "Tashkilotchilar"**

- **Xususiyatlari**: An'anaviy tipdagi shaxslar tartib-intizom, tizimlilik va aniqlikni yaxshi ko'radilar. Ular ma'lumotlarni tashkil qilish, hujjatlarni boshqarish va aniq qoidalarga rioya qilishga moyil. Bu shaxslar odatda mas'uliyatli, puxta va tashkiliy ishlar bilan shug'ullanishni afzal ko'radilar.
- **Mos keladigan kasblar**: Buxgalter, kotib, arxivchi, bank xodimi, ma'muriy xodim, kutubxonachi.
- **Psixologik profil**: Bu shaxslar tuzilgan muhitda ishlaydi va xavf-xatardan qochishga intiladilar. Ular mustaqil ishlay oladilar, lekin ko'pincha boshqalarning ko'rsatmalariga amal qilishni afzal ko'radilar.

**5. Tashabbuskor (E) – "Rahbarlar"**

- **Xususiyatlari**: Tashabbuskor shaxslar etakchilik, risk olish va boshqalarni boshqarishga qiziqadilar. Ular o'zini namoyon qilish, muvaffaqiyatga erishish va iqtisodiy foyda olishni maqsad qiladilar. Bu shaxslar odatda ekstravert, ishonchli va qaror qabul qilishda faol.
- **Mos keladigan kasblar**: Tadbirkor, marketolog, menejer, savdo vakili, siyosatchi, biznes rahbari.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- **Psixologik profil**: Tashabbuskor shaxslar raqobatbardosh muhitda muvaffaqiyatli bo‘ladilar va boshqalarni o‘z g‘oyalari bilan ilhomlantirishni yaxshi ko‘radilar. Ular ijtimoiy ta’sirga va muvaffaqiyatga intiladilar.

**6. Badiiy (A) – “Ijodkorlar”**

- **Xususiyatlari**: Badiiy tipdagi shaxslar ijodkorlik, o‘zini ifoda etish va o‘ziga xoslikka intiladilar. Ular noan’anaviy yondashuvlarni yaxshi ko‘radilar va o‘z ishlarida mustaqillikni qadrlashadi. Bu shaxslar odatda emotsional, tasavvurga boy va yangi g‘oyalarni yaratishga qiziqadilar.
- **Mos keladigan kasblar**: Yozuvchi, rassom, dizayner, musiqachi, aktyor, fotograf.
- **Psixologik profil**: Badiiy shaxslar tuzilgan muhitdan ko‘ra erkinlik va ijodiy imkoniyatlarni afzal ko‘radilar. Ular ko‘pincha introvert yoki ekstravert bo‘lishi mumkin, lekin o‘z ishlarida o‘ziga xoslikni izlaydilar.

Ilk o‘spirinlik davrida o‘smirlar ko‘proq ijtimoiy va badiiy kasblarga qiziqish bildiradilar, chunki bu sohalarda o‘zini namoyon qilish va ijtimoiy e’tirofga erishish imkoniyati yuqori. O‘zbekistonda tibbiyot, IT va pedagogika kabi sohalarga qiziqish ortib bormoqda [4], bu esa iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq.

Ilk o‘spirinlik davrida kasb tanlashda bir necha muhim omillar asosiy rol o‘ynaydi. Ulardan birinchisi oila muhiti va ota-onalardir. Ota-onalar va yaqinlarning umidlari o‘smirlarning kasb tanlashida katta rol o‘ynaydi. O‘zbek oilalarida ko‘pincha “nufuzli” kasblar (masalan, shifokor, huquqshunos) rag‘batlantiriladi.

Keyingi muhim omil tengdoshlar ta’siri bo‘lib, o‘spirinlar do‘stlar guruhining qadriyatlariga moslashishga intiladilar, bu esa kasb tanlashda ijtimoiy bosimga olib keladi.

Ushbu davrda kasb tanlashdagi yana bir yetakchi omil bu shaxsiy motivatsiyadir. So‘nggi tadqiqotlar (masalan, 2023-yilda “Journal of Career Development” jurnalida chop etilgan maqola) shuni ko‘rsatadiki, o‘spirinlarning kasb tanlash motivlari orasida o‘z-o‘zini anglash, moliyaviy barqarorlik va ijtimoiy maqom muhim o‘rin tutadi[2].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ilk o‘spirinlik davrida kasb tanlash shaxsning psixologik xususiyatlari va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siriga bog‘liq. Oila, tengdoshlar va media kabi omillar qarorlarga katta ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘smirlar barqarorlik va o‘zini namoyon qilishni birgalikda izlaydilar. O‘zbekistonda bu jarayon mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va an’analar bilan chambarchas bog‘liq. Kasbiy yo‘naltirish dasturlari o‘smirlarga o‘z qobiliyatlari va qiziqishlariga mos keladigan yo‘l tanlashda yordam berishi mumkin.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:**

1. Holland, J. L. (1997). “Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments”. Psychological Assessment Resources.
2. Savickas, M. L. (2020). “Career Construction Theory and Practice”. Journal of Career Development, 47(3), 123–135.
3. Lent, R. W., & Brown, S. D. (2023). “Social Cognitive Career Theory: New Perspectives on Adolescent Career Development”. Journal of Career Development, 50(2), 87–102.
4. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. (2024). “O‘zbekistonda yoshlarning kasbiy yo‘naltirilishi bo‘yicha hisobot”.
5. Super, D. E. (1990). “A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development”. In D. Brown & L. Brooks (Eds.), “Career Choice and Development” (pp. 197–261). Jossey-Bass.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.